

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o.

Voorts heeft het College voor Examens (CvE) op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet CvE de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examiner. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examiner past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Examens.
- 2 De directeur doet de van de examiner ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommiteerde toekomen.
- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Examens.

De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.

- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
 - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;

- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.
- NB1 Het College voor Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.
- NB2 Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.
Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht.
Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.
- NB3 Als het College voor Examens vaststelt dat een centraal examen een onvolkomenheid bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.
Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk nadat de onvolkomenheid is vastgesteld via Examenblad.nl verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

NB

- a. Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
 - b. Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden WOLF-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.
- Een onvolkomenheid kan ook op een tijdstip geconstateerd worden dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt. In dat geval houdt het College voor Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 44 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 Verbeelding bij Shakespeare

1 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van de oplossing van de paradox van de fictionele emoties volgens Van Hove aan de hand van tekst 1: we weten dat theater fictie voorspiegelt, toch ervaren we emoties als we volgens Van Hove te zien krijgen wie we eigenlijk zijn, wat de aanname tegenspreekt dat we geen emoties ervaren bij zaken die niet echt zijn 1
- een uitleg dat Van Hove het eens kan zijn met Lamarque: volgens Van Hove dwingt Shakespeare ons te kijken naar onze echte emoties, wat aansluit bij Lamarques opvatting dat we echte emoties ervaren bij fictie 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De paradox van de fictionele emoties houdt in dat we a) weten dat wat in het theater gebeurt niet echt is maar fictie, b) emoties ervaren in het theater als we achter de spiegel kijken naar wie we eigenlijk zijn, maar c) geen emoties ervaren bij zaken waarvan we weten dat ze niet echt zijn, zoals een theaterstuk. Als je ervan uitgaat dat we alleen maar emoties kunnen ervaren op grond van wat zich werkelijk voordoet, dan spreken a) en b) elkaar tegen. Volgens Van Hove dwingt Shakespeare ons achter de spiegel te kijken naar wie we eigenlijk zijn. Hij laat de diepere lagen zien die we graag voor onszelf verborgen houden. Kijken naar wie we eigenlijk zijn, betekent ook dat de emoties worden geraakt die echt bij ons als toeschouwer horen. Bij een fictief werk zoals *Romeo en Julia* worden dus volgens Van Hove echte emoties ervaren 1
- Van Hove kan het met de oplossing van Lamarque eens zijn omdat zij beiden bewering c) verwerpen. We ervaren wel degelijk echte emoties bij zaken waarvan we weten dat ze niet echt zijn 1

2 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argument dat de opvatting dat mensen zich in het echte leven afsluiten voor emoties niet met de filosofie van de stoïcijnen kan worden onderbouwd: zich afsluiten van emoties in het echte leven is geen beheersing maar automatische onderdrukking van emoties 1
- een uitleg van het argument met een toepassing van de tegenstelling tussen acute en verborgen emoties: dat er geen acute emoties worden geuit wil niet zeggen dat er geen verborgen emoties meer zijn 1
- een argument dat de opvatting dat mensen zich in het echte leven afsluiten voor emoties wel met de filosofie van Seneca kan worden onderbouwd: de emotie woede laat zich niet beheersen, daar moet men zich voor afsluiten 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Dat mensen zich volgens De Martelaere in het echte leven afsluiten en zo emoties op afstand houden, kan niet met de filosofie van de stoïcijnen worden onderbouwd. Volgens de stoïcijnen zouden we onze emoties met de rede moeten beheersen zodat we er zeggenschap over hebben en niet meer door worden aangedaan. Dat is iets anders dan wat De Martelaere bedoelt. Volgens haar sluiten we ons in het echte leven automatisch af voor emoties en houden zo de realiteit op afstand. De realiteit op afstand houden is echter niet de bedoeling van de stoïcijnsse beheersing 1
- Dat het alleen maar gaat om het onderdrukken van emoties in het echte leven en niet om het beheersen ervan kan worden uitgelegd met de tegenstelling tussen acute en verborgen emoties. Dat mensen zich misschien in het echte leven minder overgeven aan acute emoties zoals verdriet of angst neemt niet weg dat deze emoties als verborgen emoties kunnen blijven bestaan en alleen worden beleefd op momenten dat mensen zich veilig wanen en verwachten niet negatief te zullen worden beoordeeld vanwege hun emoties 1
- Volgens Seneca ligt het in ieder geval bij de emotie woede anders. Woede is moeilijk of zelfs niet te beheersen en alleen maar buiten de deur te houden. Woede is machtiger dan de rede en valt niet te beperken of te beheersen. Het is daarom volgens Seneca het beste om de eerste prikkel van woede af te wijzen. Dit kan worden bereikt door je automatisch af te sluiten voor de invloed van emoties, wat als onderbouwing van de opvatting van De Martelaere kan dienen 1

3 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg welke verklaring Spinoza zou geven voor de angst van Macbeth: de hartstocht angst behoort tot het laagste kennisniveau dat is gebaseerd op onbetrouwbare verbeelding, de spookverschijning 1
- een uitleg welke verklaring Aristoteles zou geven voor de angst van Macbeth: zijn angst is de verwachting en daarmee verbeelding van iets vernietigends, de dreiging van de spookverschijning van zijn vriend 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Spinoza behoort de kennis die voortkomt uit onze emoties of hartstochten tot het laagste kennisniveau. Op dat niveau speelt de verbeelding een hoofdrol waardoor deze kennis verward is en onbetrouwbaar. In tekst 2 speelt de verbeelding van Macbeth een hoofdrol; dat hij een spook waarneemt wijst erop dat hij de wereld om hem heen op onbetrouwbare wijze leert kennen, namelijk vanuit angst 1
- Volgens Aristoteles heeft angst te maken met de verwachting van iets vernietigends. We stellen ons dan kennelijk voor dat er in de toekomst iets vernietigends gaat gebeuren, en dat doen we met onze verbeelding. In tekst 2 verbeeldt Macbeth zich de geest van zijn vermoorde vriend (het spook) en verwacht dat dit spook waarschijnlijk iets vernietigends zal laten gebeuren 1

Opmerking

Aan een argumentatie dat het Macbeth volgens Spinoza ontbreekt aan kennis van of inzicht in de noodzakelijkheid van de moorden, kan ook een scorepunt worden toegekend.

4 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van het verschil tussen woede bij de mens en woede bij dieren volgens Seneca: echte woede ontstaat alleen bij mensen waarbij de rede wordt verdreven, dieren kennen daarom geen echte woede maar alleen impulsen die erop lijken 1
- een argument in welk opzicht de opvatting van Seneca over het verschil tussen woede bij mens en dier aansluit bij de opvatting van Simons: als woede de rede heeft overgenomen resulteert dit in geweld 1
- een argument in welk opzicht de opvatting van Seneca over het verschil tussen woede bij mens en dier aansluit bij de opvatting van Taylor: woede is voor de mens onnatuurlijk 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Seneca kan woede alleen maar ontstaan in redelijke wezens, in mensen. Dieren kennen geen echte woede maar alleen impulsen die daarop lijken. Woede is het wilde en gevaarlijke van dieren, dat geen woede is maar er alleen maar op lijkt, tot uitdrukking gekomen in een mens. Als mensen, redelijke wezens, woedend worden dan verdriift de woede hun verstand omdat woede volgens Seneca sterker is. Mensen kunnen bezeten raken van woede juist omdat het redelijke wezens zijn, dieren kunnen dat niet

1
- In dit opzicht sluit Seneca's opvatting aan bij Simons' opvatting dat tekst 3 het natuurlijke karakter van geweld weergeeft. Als woede ontstaat in redelijke wezens spant de natuur samen met het menselijk geweld. Als de woede de rede heeft overgenomen resulteert dit in geweld

1
- Van de andere kant zegt Seneca dat woede niet tot de menselijke natuur behoort. Het is tijdelijke waanzin die tekeergaat in onmenselijk verlangen naar bloed en moord. Dit is volgens Seneca niet in overeenstemming met de natuur van de mens die wordt gekenmerkt door saamhorigheid, elkaar liefhebben en verbondenheid. In dit opzicht sluit de opvatting van Seneca aan bij Taylors opvatting dat Shakespeare het afschrikwekkende karakter van geweld aangeeft. De woede waaruit dit geweld voortkomt is voor de mens namelijk onnatuurlijk

1

5 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van de cognitivistische benadering van angst: angst is de overtuiging dat er gevaar dreigt

1
- een uitleg van de existentialistische benadering van angst: angst is gegeven met onze menselijkheid, existentiële angst

1
- een argumentatie dat de angst die de toeschouwers ervaren bij het kijken naar *Macbeth* zonder de existentialistische benadering moeilijk te begrijpen is: er dreigt geen overtuigend werkelijk gevaar dus de cognitivistische benadering is niet toereikend, eerst moet onze existentiële angst zijn aangewakkerd

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens de cognitivistische benadering bestaat de kern van emoties uit de overtuigingen die we hebben. In het geval van angst betekent dit dat we ervan overtuigd zijn dat er gevaar dreigt. Zonder deze overtuiging zullen we dus ook geen angst voelen 1
- Volgens de existentialistische benadering is angst gegeven met onze menselijkheid. Existentiële angst is niet zozeer een acute emotie die gericht is op een specifiek concreet object, maar op een stemming. Met het mens-zijn is een existentiële angst gegeven die te maken heeft met het besef dat we tijdelijke, sterfelijke wezens zijn 1
- Zonder de existentialistische benadering kan de angst die door toeschouwers van *Macbeth* ervaren wordt niet goed met de cognitivistische benadering worden begrepen. Vanuit de cognitivistische benadering kan immers niet worden verklaard dat we bang zijn als we naar *Macbeth* kijken omdat we weten dat we als toeschouwers zelf niet in gevaar zijn en dat ons niets kan gebeuren. De dolk van Macbeth kan ons niet bereiken. Volgens de existentialisten daarentegen is angst gegeven met onze menselijkheid. Er is geen acuut gevaar maar er is altijd en onontkoombaar sprake van dreiging. Deze existentiële angst wordt door het kijken naar *Macbeth* aangewakkerd. Vanuit alleen de cognitivistische benadering is de overtuiging dat er bij het kijken naar *Macbeth* werkelijk gevaar dreigt niet te begrijpen, maar vanuit de existentialistische benadering wel 1

Opgave 2 Politiek en emoties

6 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van Spinoza's opvatting over blijdschap aan de hand van wat Spinoza onder een hartstocht verstaat: een overgang naar een grotere volmaaktheid waarbij het handelend vermogen wordt vergroot (samen met het idee daarvan) 1
- een uitleg dat Ruttes vreugde kan aansluiten bij Spinoza's definitie van blijdschap: een overgang naar grotere volmaaktheid door het vooruitzicht (idee) meer maatregelen uit te kunnen voeren ter verbetering van de situatie in Nederland (handelen) 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Spinoza is blijdschap de overgang van een kleinere naar een grotere volmaaktheid. De definitie van hartstochten in het algemeen van Spinoza luidt: de aandoeningen van het lichaam, die het handelend vermogen van het lichaam vergroten, verkleinen, ondersteunen of remmen, en tegelijkertijd de ideeën van deze aandoeningen. Bij blijdschap gaat de overgang naar een grotere volmaaktheid samen met het vergroten van het handelend vermogen en het idee daarvan 1
- Ruttes vreugde kan aansluiten bij Spinoza's definitie van blijdschap. Zijn vreugde betreft het vooruitzicht om meer maatregelen te nemen met een nieuw kabinet. Volgens Spinoza's definitie van vreugde en hartstochten in het algemeen heeft Ruttes geest een idee (vooruitzicht) van een zaak die zijn vermogen tot handelen vergroot (het nemen van meer maatregelen). Zijn vreugde is dus een overgang naar een grotere volmaaktheid van de geest 1

7 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat de waardering van emoties in tekst 4 aansluit bij de redelijkheid van de mens: emoties zijn irrationele uitingen en worden vanuit de opvatting dat de mens een rationeel wezen is laag of negatief gewaardeerd 1
- een uitleg dat de waardering van emoties in tekst 5 aansluit bij de redelijkheid van de mens: emoties zijn waardeoordelen en worden vanuit het cognitivisme hoog of positief gewaardeerd 1
- een argumentatie welke tekst het beste aansluit bij de redelijkheid van de mens 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De waardering van emoties in tekst 4 sluit aan bij een rationalistische opvatting over de redelijkheid van de mens omdat de rede alles, en zeker emoties, controleert. Emoties zijn irrationele dwalingen, die het gebruik van de rede kunnen verstoren. Binnen de opvatting dat de mens een rationeel wezen is, past het dan ook om emoties laag te waarderen 1
 - De waardering van emoties in tekst 5 sluit aan bij een cognitivistische opvatting over de redelijkheid van de mens: de mens is redelijk voor zover hij oordeelt en zijn emoties zijn in navolging daarvan ook oordelen. Emoties geven informatie over wat we belangrijk vinden. Emoties hebben wat dat betreft een ‘cognitieve’ component. Binnen het cognitivisme past het dan ook om emoties hoog te waarderen 1
 - Ik vind de lage waardering van emoties in tekst 4 overtuigender dan de hoge waardering in tekst 5. Als emoties al cognitieve oordelen zijn en interessante informatie geven over wat we belangrijk vinden, dan zijn het onbetrouwbare oordelen vanwege het irrationele karakter van emoties. De rede kan irrationele oordelen van rationele oordelen onderscheiden 1
- of
- Ik vind de hoge waardering van emoties in tekst 5 overtuigender dan de lage waardering in tekst 4. Als de mens gekarakteriseerd wordt door redelijkheid, geldt dat ook voor de emoties van de mens. Emoties zijn dus onderdeel van de redelijkheid van de mens en staan daar niet los van 1

8 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie dat Moïsi het cultuurrelativisme bestrijdt: de gedeelde historische context maakt het mogelijk tot een gezamenlijk waardensysteem te komen op basis van universele emoties 1
- een uitleg dat Moïsi uitgaat van basisemoties als universele emoties: hij gaat ervan uit dat iedereen de emoties angst en vernedering uit eigen ervaring kent en begrijpt 1
- een uitleg dat Moïsi het constructivisme combineert met reductionisme: de emoties angst en vernedering zijn ontstaan uit een gezamenlijke historische context maar hebben ook een universele basis 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Moïsi bestrijdt het cultuurrelativisme dat ervan uitgaat dat fundamenteel verschillende culturen elkaar niet kunnen beoordelen omdat beide vanuit een ander waardensysteem oordelen. Moïsi benadrukt juist een gedeelde geschiedenis tussen de Arabische en de westerse wereld, waaraan universeel herkenbare emoties ten grondslag liggen. Er bestaat volgens hem dus wel degelijk de mogelijkheid om een gezamenlijk en universeel waardensysteem te creëren van waaruit je elkaar kunt begrijpen en beoordelen 1
- Volgens Moïsi kunnen de problemen tussen de westerse en Arabische cultuur worden opgelost door aandacht te hebben voor de twee basisemoties angst en vernedering. Kennelijk denkt hij dat deze emoties voor iedereen uit eigen ervaring te herkennen en te begrijpen zijn. Basisemoties zijn voor hem dus universele emoties 1
- Moïsi definieert de emoties angst en vernedering aan de hand van de historische context die twee gebieden met elkaar verbindt: het Arabische rijk verloor zijn macht aan het Westen. Zijn visie heeft dus constructivistische elementen omdat de emoties historische en sociale constructen zijn. Tegelijkertijd zijn deze emoties volgens hem universele basisemoties, want in elke cultuur te herkennen. In die zin maakt hij ook gebruik van het reductionisme 1

9 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van de juiste volgorde van de fragmenten aan de hand van een uitleg van Aristoteles' opvatting over de werking van begin, middenstuk en eind van een toespraak (1 scorepunt per goede toepassing plus uitleg) 3
 - Het begin wordt gekenmerkt door opwekken van rustige emotie: ethos: fragment B, dankbaarheid
 - Het middenstuk wordt gekenmerkt door redeneren: logos: fragment C, voor opbloeien zijn wortels nodig
 - Het eind wordt gekenmerkt door acute emoties op te wekken: pathos: fragment A, het belang van samen strijden
- een uitleg dat een toespraak een ommekeer teweegbrengt in het oordeel van toeschouwers door het juiste gebruik van emoties 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Aristoteles moet een redenaar aan het begin van zijn speech ethos inzetten, een bedaarde emotie waarmee hij het vertrouwen wekt van zijn publiek. Klein doet dat in fragment B door te spreken over de dankbaarheid dat men elkaar heeft gevonden 1
- Volgens Aristoteles moet het middenstuk van een toespraak een redenering behelzen, de logoi. Klein spreekt in fragment C over de wijsheid van het wortelen op een plek door de Occupiërs. Want alleen met wortels kan een beweging daadwerkelijk opbloeien 1
- Volgens Aristoteles moet aan het slot pathos worden ingezet. Daarin worden acuut emoties opgeroepen om het gehoor te overtuigen. Klein doet dit in fragment A als ze het erover heeft dat de strijd vele jaren zal duren en dat dit moment het belangrijkste is in de wereld 1
- Volgens Aristoteles kan een redenaar, als deze op de juiste manier gebruikmaakt van ethos, logos en pathos, een gehoor via zijn emoties overtuigen. De opgewekte emoties kunnen dan een verandering veroorzaken in het gemoed van de toeschouwers, waardoor zij hun oordeel zullen herzien en een daadwerkelijke ommekeer het gevolg is 1

10 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat Plato's kritiek wel van toepassing is op de Occupy-beweging voor zover emoties als verontwaardiging gevaarlijk zijn 1
- een uitleg dat Plato's kritiek niet van toepassing is op de Occupy-beweging voor zover deze streeft naar waarheid en rechtvaardigheid 1
- een argumentatie dat Plato de Occupiërs toch zou veroordelen aan de hand van zijn opvatting van de ziel: de rede kan alleen waarheid en rechtvaardigheid bereiken als de lagere zielsdelen (emoties) worden beteugeld 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Occupy gaat uit van de emotie verontwaardiging en brengt deze emotie ook over op de toehoorders. Plato acht het gebruik van emoties gevaarlijk: ze prikkelen de lagere zielsdelen. In zoverre is Plato's kritiek op de retorica wel van toepassing op de Occupiers 1
- Occupy streeft naar waarheid en rechtvaardigheid. De Occupiers trachten immers met hun bijeenkomsten de oneerlijke verdeling van geld en macht aan te kaarten. Plato vond dat retorici zich doorgaans niet bezig hielden met het streven naar waarheid en rechtvaardigheid. In zoverre is Plato's kritiek op de retorica niet van toepassing op de Occupiers 1
- Toch zou Plato de Occupiers veroordelen. De Occupiers streven weliswaar naar waarheid en rechtvaardigheid, maar met een andere inhoud en bovendien op de verkeerde manier: volgens Plato is de enige juiste manier om naar waarheid en rechtvaardigheid te streven het gebruik van de rede, het hoogste zielsdeel. De rede moet de twee lagere zielsdelen van wilskracht en begeerte beteugelen. Emoties behoren tot de lagere zielsdelen en leiden af van het streven naar waarheid en rechtvaardigheid. Via emoties zou volgens Plato dus nooit naar werkelijke rechtvaardigheid kunnen worden gestreefd 1

11 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat Arendt het eens is met Nietzsches opvatting dat degene met medelijden zich verheven voelt boven de ander 1
- een uitleg dat Arendt het niet eens is met Rousseaus opvatting dat degene zonder medelijden zich verheven voelt boven de ander 1
- een beargumenteerde afweging tussen Nietzsches en Rousseaus opvatting over medelijden ten aanzien van de vraag of medelijden thuishoort in de politiek 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Arendt sluit aan bij Nietzsche omdat ook hij medelijden verwerpt. Volgens hem voelt iemand die medelijden betuigt zich verheven boven de ander. Arendt noemt dit machtswellustig. En volgens Nietzsche vergroot het lijden uit medelijden het lijden in de wereld, iets wat ook Arendt vindt: medelijden kan leiden tot gruwelijk leed en wreedheden 1
 - Arendt zet zich af tegen Rousseau die juist vindt dat degenen die géén medelijden betuigen zich verheven voelen boven de ander en daarmee de gelijkheid van mensen verloochenen. Volgens Arendt ontstaat die ongelijkheid nu juist doordat degenen die medelijden voelen zich op grote afstand van sociaal zwakkeren plaatsen 1
 - Ik ben het eens met Arendt en vind dat medelijden niet thuishoort in de politiek. Anders dan Rousseau denk ik dat medelijden de gelijkheid van mensen juist ondermijnt. Het gevoel van verhevenheid van bijvoorbeeld politici getuigt niet van de afwezigheid van medelijden zoals Rousseau betoogt, het is juist andersom: gevoelens van medelijden wekken verhevenheid in de hand, zoals Nietzsche analyseert. Politici die politiek bedrijven vanuit medelijden, plaatsen zich boven een ander. Dat levert een politiek op waarin ongelijkheid wordt vergroot 1
- of
- Ik vind dat medelijden wel degelijk thuishoort in de politiek. Ik ben het dus niet eens met Arendt, maar met Rousseau. Wie medelijden voelt, plaatst zich niet zoals Nietzsche vindt boven een ander, maar gaat juist uit van gelijkwaardigheid. Als zij die zich verheven voelen (zoals koningen, politici of rijken) meer oog zouden krijgen voor de fundamentele gelijkwaardigheid van mensen, zouden zij meer vanuit medelijden handelen en een meer sociale politiek nastreven 1

Opgave 3 Het emotionele en het cognitieve brein

12 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg waarin de benadering van emoties van Descartes verschilt van die van Vingerhoets aan de hand van de kip-ei-relatie: de ervaring van emoties is het gevolg van of komt na de fysieke processen, niet andersom 1
- een uitleg waarin de benadering van emoties van James verschilt van die van Vingerhoets aan de hand van de kip-ei-relatie: de ervaring van emoties is gelijk aan de ervaring van fysieke processen en komt er niet voor of na 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De fysiologische benadering van emoties door Descartes kenmerkt zich door zijn overtuiging dat de meeste emoties een lichamelijke oorsprong hebben. Daarbij wordt de ziel ontroerd door lichamelijke processen. Voor Descartes lijkt er dus geen ondoorgrondelijke kip-ei-relatie te bestaan maar komt eerst het lichamelijke proces en daarna pas de gewaarwording van de emotie. De emoties zijn het gevolg van de fysieke processen, niet andersom 1
- De fysiologische benadering van James kenmerkt zich door zijn overtuiging dat een emotie hetzelfde is als de ervaring van dat wat wij in ons lichaam voelen gebeuren. Angst is bijvoorbeeld hetzelfde als de waarneming dat de spieren spannen, de adem stukt en de hartslag stijgt. Ook bij James is er dus geen sprake van een ondoorgrondelijke kip-ei-relatie maar is de gewaarwording van lichamelijke processen hetzelfde als de gewaarwording van een emotie 1

13 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat er volgens de opvattingen van Hume wel kan worden vastgesteld dat er sprake is van trots in tekst 7 omdat de oorzaken van trots betrekking hebben op het 'ik' 1
- een uitleg dat niet kan worden vastgesteld of er volgens de opvatting van Aristoteles sprake is van trots in tekst 7: het is niet duidelijk of zowel de ambities, de verdiensten als het aanzien hoog zijn 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Bij Hume is het ik altijd object van de trots. De oorzaken van trots kunnen divers zijn: een eigenschap, een bepaald bezit, een prestatie van jezelf, of zelfs van anderen, mits je daarmee verbonden bent. Volgens Hume kunnen deze mannen inderdaad trots zijn op hun voetbalploeg en de geboorte van hun kind 1
- Bij Aristoteles moet er een balans zijn tussen hoge ambities, hoge verdiensten en hoog aanzien, wil er sprake kunnen zijn van trots. De mannen in tekst 7 zijn trots bij het winnen van hun voetbalploeg of bij de geboorte van hun kind. Hoewel trots hier in verband wordt gebracht met dapperheid en overwinning, wat je kunt opvatten als hoge verdiensten en misschien zelfs hoog aanzien, wordt niet duidelijk of dit voortkomt uit hoge ambities. Het is dus niet duidelijk of het winnen van de voetbalploeg en de geboorte van het kind hoge verdiensten zijn als gevolg van hoge ambities resulterend in hoog aanzien 1

14 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van het verschil tussen Nussbaums opvatting over emoties en die van de stoïcijnen: emotie als bewust gekozen oordeel (stoïcijnen) en als niet per se bewust gekozen oordeel (Nussbaum) 1
- een argumentatie hoe ‘embodied cognition’ kan worden begrepen vanuit de cognitivistische benadering van emoties aan de hand van Nussbaums opvatting: bij ‘embodied cognition’ gaat het om oordelen die niet bewust zijn gekozen maar onbewust zijn ingegeven door lichaamshoudingen 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens de stoïcijnen zijn emoties vrijwillige en actieve oordelen waarbij een bepaalde bewuste interpretatie wordt aanvaard als waarheid. Volgens Nussbaum hoeft deze aanvaarding van een interpretatie niet bewust te zijn maar kan ze ook voortkomen uit gewoonte of gehechtheid of door de intensiteit van gebeurtenissen. Een emotie is volgens Nussbaum dus niet per se een vrijwillig en actief gekozen oordeel 1
- Deze ten opzichte van de stoïcijnen afwijkende opvatting van Nussbaum maakt het mogelijk ‘embodied cognition’ vanuit de cognitivistische benadering te begrijpen. In de cognitivistische benadering van emoties worden emoties begrepen als oordelen of overtuigingen en ook bij het lichamelijke weten gaat het om oordelen of overtuigingen, ook al zijn deze niet bewust gekozen. De cognitivistische verklaring voor ‘embodied cognition’ is dat door het innemen van een bepaalde lichaamshouding bij het schrijven aan een tafeltje met een bepaalde hoogte, de cognitieve overtuiging en daarmee de emotie onbewust wordt beïnvloed 1

Vraag	Antwoord	Scores
15	maximumscore 2	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een argumentatie dat er volgens Nussbaum bij de chimpansee Joni in tekst 8 sprake is van een emotie vanwege de cognitieve lading: er lijkt sprake te zijn van de overtuiging bij Joni dat Kohts gekwetst is en in gevaar is 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een argumentatie dat er volgens Nussbaum bij de chimpansee Joni in tekst 8 sprake is van een emotie vanwege de evaluatieve lading: blijkbaar is Kohts belangrijk voor Joni, door haar te troosten en beschermen kent hij haar waarde toe 	1
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Volgens Nussbaum is het mogelijk dat ook dieren emoties hebben voor zover deze emoties ook bij hen een cognitieve en evaluatieve lading hebben. De cognitieve lading van emoties betekent dat er overtuigingen in het spel zijn. Joni lijkt in tekst 8 de overtuiging te hebben dat Kohts gekwetst is en in gevaar is en dat hij haar moet troosten en beschermen 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • De evaluatieve lading van emoties betekent dat er waarden in het spel zijn. Kohts is niet zomaar iemand, ze is belangrijk voor Joni. Door haar te troosten en te beschermen laat hij zien dat Kohts waarde voor hem heeft. Er is volgens Nussbaum dus sprake van een emotie bij Joni 	1
16	maximumscore 2	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een argumentatie dat Nietzsche niet in overeenstemming met zijn filosofie heeft gehandeld door een uitleg wat medelijden volgens Nietzsche met verachting en vernedering te maken heeft: medelijden betonen is hetzelfde als het paard verachten en vernederen 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een argumentatie dat Nietzsche niet in overeenstemming met zijn filosofie heeft gehandeld door een uitleg waarom men zich voor medelijden dient te behoeden: medelijden is een schadelijke zwakheid die de mens ziek maakt en te gronde richt, in dit geval Nietzsche zelf 	1
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Voor Nietzsche komt het tonen van medelijden overeen met verachten en vernederen. Je laat zien dat je jezelf hoger plaatst dan degene met wie je medelijden hebt. Een dappere vijandelijke strijder betoon je de laatste eer door hem te doden, niet door medelijden met hem te hebben. Vanuit deze opvatting heeft Nietzsche het paard niet geëerd maar vernederd, voor zover dat tussen mens en dier mogelijk is 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Volgens Nietzsche zou men zich moeten behoeden tegen het medelijden omdat het een ziekelijke en schadelijke zwakheid is waaraan de mensheid te gronde gaat en die de mens melancholisch en apathisch maakt. Nietzsche heeft zichzelf niet weten te behoeden voor medelijden en heeft uit zwakte en ziekte gehandeld 	1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

17 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van het onderscheid tussen het emotionele brein en het cognitieve brein met behulp van de begrippen 'nature' en 'nurture': (één scorepunt toekennen per juist toegepast begrip) 2
 - Het begrip 'nature' duidt op wat aangeboren en onveranderlijk is, wat overeenkomt met de weergave van het emotionele brein in tekst 9 dat nauwelijks kan veranderen.
 - Het begrip 'nurture' duidt op dat wat ontwikkeld, opgevoed en veranderd kan worden, wat overeenkomt met de weergave van het cognitieve brein in tekst 9 dat zich aan nieuwe omstandigheden aanpast.
- een argumentatie of het onderscheid tussen 'nature' en 'nurture' vanuit het neurologisch onderzoek in tekst 9 houdbaar is 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het onderscheid tussen het emotionele brein en het cognitieve brein komt overeen met het onderscheid van de begrippen 'nature' en 'nurture' in het nature-nurture-debat. Daarin duidt het begrip 'nature' op wat aangeboren en onveranderlijk is. Dit komt overeen met de weergave van het emotionele brein in tekst 9. Het emotionele brein wordt niet als geheel onveranderlijk voorgesteld. Maar het blijkt zich niet aan nieuwe omstandigheden, zoals het betalen met een creditcard waarbij het geld pas later wordt afgeschreven, aan te kunnen passen 1
 - Het begrip 'nurture' duidt juist op dat wat ontwikkeld, opgevoed en veranderd kan worden. Dit komt overeen met de weergave van het cognitieve brein in tekst 9. Het cognitieve brein weet wel dat na betaling met een creditcard het geld een tijdje later wordt afgeschreven. Het cognitieve brein is daarmee wel in staat om zich snel aan veranderingen aan te passen 1
 - Het onderscheid tussen 'nature' en 'nurture' is vanuit neurologisch onderzoek in het algemeen niet houdbaar. Met de ontdekking van de plasticiteit van de hersenen is aangetoond dat dat waarvan we dachten dat het vaste eigenschappen zijn (nature) toch veranderlijk en kneedbaar blijkt (nurture). Maar het onderzoek in tekst 9 toont aan dat dit onderscheid tussen nature en nurture wel houdbaar is. Een deel van het brein is immers niet veranderlijk en een ander deel wel 1
- of
- Het onderscheid tussen 'nature' en 'nurture' is vanuit neurologisch onderzoek in het algemeen niet houdbaar. Onze hersenen veranderen voortdurend onder invloed van de ervaringen die we opdoen. Met de ontdekking van de plasticiteit van de hersenen is aangetoond dat dat waarvan we dachten dat het vaste eigenschappen zijn (nature) toch veranderlijk en kneedbaar blijkt (nurture). Dit gaat uiteindelijk zelfs op voor wat in tekst 9 het emotionele brein wordt genoemd 1

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste tien kandidaten per examinator in het programma WOLF.

Zend de gegevens uiterlijk op 30 mei naar Cito.

De normering in het tweede tijdvak wordt mede gebaseerd op door kandidaten behaalde scores. Als het tweede tijdvak op uw school wordt afgenomen, zend dan ook van uw tweede-tijdvak-kandidaten de deelscores in met behulp van het programma WOLF.

6 Bronvermeldingen

tekst 1	naar: De Groene Amsterdammer, 23 augustus 2012
tekst 2	naar: William Shakespeare, Macbeth, bewerking van Hugo Claus
tekst 3	naar: tga.nl
tekst 4 en 5	bron: trouw.nl, Sociale Vraagstukken, Emoties lijsttrekkers geven de doorslag in emocratie
tekst 6	naar: De Groene Amsterdammer, 24 maart 2011, p. 33
tekst 7	naar: Ad Vingerhoets, Tranen. Waarom mensen huilen, p. 153 - 154
tekst 8	naar: Frans de Waal, Our Inner Ape: A Leading Primatologist Explains Why We Are Who We Are, Riverhead, 2005
tekst 9	bron: de Volkskrant.nl, Wetenschap & Gezondheid, Hersengymnastiek